

EGY FÉNYKÉPALBUM KÉPEI ZSIDÓ ÉLET KOLOZSVÁRON A HOLOKAUSZT UTÁN

A vézskorszakot túlélő erdélyi – és benne a kolozsvári – magyar zsidó közösséget a szülőföldre történő visszatérés vagy kivándorlás dilemmája, az eltűnt/megmenekült hozzátartozók felkutatása, a holokauszt okozta testi és lelki traumákkal való küzdelem, a tragédia okainak önmésztő vizsgálata, az elszenvedett atrocitások felelőseivel kapcsolatos kérdések kezelése, a megváltozott hazai politikai, társadalmi és gazdasági helyzethez való viszonyulás, a zsidó élet újjászervezése, az új körülmények között történő beilleszkedés és nem utolsósorban az identitási vívódások jellemezték.

Az új hatalom a túlélők között kezdetben sok lelkes támogatóra talált, hiszen azok felszabadulásukat, életük megmentését köszönhették a szovjeteknek. A zsidó közösség tagjai azonban hamarosan felismerték, hogy a nemzetiségi kérdést a Vörös Hadsereg árnyékában kiépülő kommunista társadalom sem képes megnyugtató módon megoldani. A nemzetiségi és a faji intolerancia, a sovinizmus és az antiszemitizmus az új körülmények közepette nem tűnt el, csupán más formákban jelentkezett.

Kétségtelennek látszik, hogy a nemrég Kolozsváron felbukkant emlékalbum a közösségi számbavétel és a túlélők eltűnt hozzátartozói felkutatásának kettős célját szolgálta. Készítője, Katz Márton kolozsvári lakos, aki két fiával együtt maga is megjárta a német haláltáborok poklát,

hazatérését követően a mai Bolyai utcában (akkoriban Vlăhuța u. 6. sz.) működtette Orient nevű nyomdáját. A nyomdatulajdonos egyike volt annak a mintegy 18 ezer zsidónak, akiket a magyar hatóságok Kolozsvárról és Kolozs vármegye területéről összeszedtek, s előbb a kolozsvári téglagyári gettóba zsúfoltak, majd onnan deportálták. Az emlékalbumban olvasható írás szerint Katz Mártont május 29-én, a második kolozsvári transzporttal hurcolták el. Más forrásokból tudjuk: a marhavagonokból álló szerelvény 3417 embert szállított az auschwitzi haláltáborba.

A deportálásban elpusztult kolozsvári zsidó mártírok fényképalbumával (a címlapján álló szöveg szerint: Fotografile martirilor noștri deportați din Cluj, 1944) Katz „a vérmezőn maradt” bajtársaival szembeni kötelezettségét teljesíti, lerója kegyeletét „a kolozsvári zsidóság szent mártírjaival szemben”, és lelki nyugalmanak „egy részét” próbálja visszaszerezni. Valójában emlékművet állít annak az 1941-ben több mint 16 ezer lelket számláló kolozsvári zsidó közösségnek, amelynek tagjai közül a vézskorszakot igen kevesen élték túl. Eközben tisztában van azzal is, hogy az elhurcoltak „holmijainak roncsai közül” összeszedett – többnyire a két világháború közötti időszakban vagy pedig még a monarchia korában készített – fényképeken szereplő személyek között olyanok is előfordulhatnak, akik megmenekültek, hazatértek vagy más országba vándoroltak, illetve olyanok, akik a deportált zsidó családok barátaiént, ismerőseiként kerültek a fotókra.

A kassai vasúti parancsnok által készített feljegyzés szerint Kolozsvárról hat transzport szállította a zsidókat Auschwitzba, ezek dátuma a következő volt (zárójel-

ben a deportáltak lélekszáma): május 25. (3130), május 29. (3417), május 31. (3270), június 2. (3100), június 8. (1784) és június 9. (1447). Eszerint a vonatszerelvények Kolozsvárról összesen 16 148 személyt vittek a haláltáborokba.

Észak-Erdélyben a holokauszt előtt csaknem 165 ezer izraelita vallású vagy az izraelita vallásból kitért, de a zsidótörvények hatálya alá tartozó személy élt. A soá idején ennek a közösségnek a háromnegyede elpusztult a haláltáborokban, a munkaszolgálatban vagy más körülmények között. A hazatértekkel, a Dél-Erdélyből, Románia más részeiről, illetve Bukovinából és Bessarábiából érkezett menekültekkel együtt Észak-Erdély területén 1945 szeptemberében a zsidók számát 23 ezer és 30 ezer közöttire becsülték. Rajtuk kívül körülbelül 8–10 ezerre teszik azok számát, akik a haláltáborokból megmenekültek ugyan, de egyesek Nyugatra távoztak.

Az áldozatok pontos számát mindmáig nem sikerült egyértelműen megállapítani. Nehezíti a számításokat a megbízható nyilvántartások hiánya, a háború után Erdélyen belül elindult, de részleteiben ma sem ismert népességmozgás, a külföldről érkezett, Románián keresztül Palesztinába tartó menekültekre vonatkozó foghíjas adatok, és az a tény, hogy a külföldre menekült erdélyi zsidók számát tekintve szintén nem rendelkezünk pontos adatokkal. A hatalmas embervesztés számadatait nem ismerték ugyan, de arányait a kolozsvári túlélők is pontosan érezték. Ennek tudata soraikban a hazatérést követően további bonyolult lelki traumákat okozott, és disszimilációs önazonossági stratégiák irányába vezette őket.

Az 1942-től kezdve munkaszolgálatra vezényelt zsidó férfiak egy része már

a szovjet hadsereggel együtt vagy közvetlenül annak nyomában visszatért szülőföldjére. A haláltáborok túlélőinek azonban még várniuk kellett a felszabadításra, egy sor körülménynek köszönhetően legtöbbjük csak 1945 nyarán vagy később térhetett haza.

A visszatérők a legegyszerűbb megélhetési lehetőségekkel sem rendelkeztek, elhelyezésük is gondot jelentett, s nagy részük kimerülten, betegen tért vissza. A meghurcolások, az elszenvedett kínzások, a családtagjaik elpusztulása pszichikai és fizikai állapotukat döntő módon meghatározta. Nem csoda tehát, hogy az első zsidó közösségi intézmények, amelyek működésüket újrakezdték, a kórházak és az étkezdék voltak.

A kolozsvári sajtó már 1944 őszén beszámolt az erdélyi zsidóság tragédiájáról. A Világosság ismertette a fél évvel korábban, április és június között Észak-Erdélyben, s főképp Kolozsváron történeteket. A cikksorozatból kitűnt: a szerzőnek nem volt fogalma arról, hogy a zsidóság Németországban nem egyszerű lágerekbe, hanem haláltáborokba került, s következésképpen arról sem, hogy az elhurcoltak legnagyobb része már soha nem fog hazatérni.

A nyilvánosság a valóságban történetekről csak három hónappal később kapott első kézből származó tájékoztatást. 1945. február 20-án megérkezett Kolozsvárra a lengyelországi német haláltáborokból megmenekült zsidók első kis csoportja. Tagjai elmondták: a deportáltakat Birkenauban szelektálták először, a munkaképes, egészséges felnőtteket jobbra, a többieket balra irányították. Hogy a balra küldöttekkel pontosan mi történt, azt a megmenekültek is csak sejtették. Anyit

azonban elmondták, hogy „a krematóriumok kéménye éjjel-nappal füstölgött”, s „az égett hús és csont szaga heteken át érződött”. Hozzátették: „hogyan kiket öltek meg, azt nem tudjuk”. Akkor azonban még az Erdélyben lévő zsidóság nagy része sem figyelt fel az elhangzottakra.

A The American Jewish Joint Distribution Committee (röviden: Joint), a Jewish Agency és a Nemzetközi Vöröskereszt bukaresti kirendeltségei Marton Ernőt, a kolozsvári Új Kelet egykori főszerkesztőjét bízta meg 1944 novemberében azzal, hogy delegáció élén látogasson Észak-Erdélybe. A cél kettős volt: a túlélők számának megállapítása és a szükséges intézkedésekre rávilágító helyzetfelmérés. A delegáció által készített jelentés szerint Észak-Erdélyben 7 200 zsidót találtak. Ezek közül az egykori Kolozs vármegyében 1500 zsidó élt. Marton Kolozsváron csak mintegy ezer zsidó férfit, és mindössze 20–30 zsidó nőt talált.

Újra működni kezdtek viszont a zsidó hitközségek, Kolozsváron is megnyitották a zsidó kórházat, s a visszatérőket különböző szervezetek által működtetett otthonokban is kezdték elhelyezni. A hazatérők zöme ugyanis egykori lakásába beköltözni nem tudott, mert azokat időközben másoknak utalták ki. A legtöbben ingóságait sem találták meg, mert azokat az eltelt hónapok alatt szétlopkodták, elszállították stb. Kolozsváron nehezítette a restitúciót, hogy az 1944-es bombázások és a hadi események során sok lakóház megsemmisült, s azok egykori tulajdonosait a hatóságok zsidók lakásaiba költöztették. Az ingóságok értékesebb részét magyar és német katonatisztek és tisztviselők tulajdonították el, és szállították magukkal, másik részét pedig a helyi lakosság hord-

ta szét. A hatalomra jutott baloldali erőktől türelemre intették a zsidóságot, s – az antiszemitizmus újjáéledésétől tartva – restitúciós követeléseit nem egy esetben éppen a zsidó vezetők igyekeztek tompítani. A zsidó javak visszaszolgáltatására vonatkozó követelés mégis magyar–zsidó feszültségeket okozott.

Az ideiglenes észak-erdélyi hatósági testületeknek zsidó tagjai is voltak, így a zsidó érdekek képviselője könnyebbé vált. Az 1944. október 13-án Kolozsváron megalakult ideiglenes városi tanácsnak például a Világosság szerint „17 román, 11 magyar és egy zsidó tagja” volt. Néhány nappal később, október 21-én szintén Kolozsváron alakították meg az Észak-Erdélyi Demokratikus Bizottságot.

A szovjet bevonulást követő napokban megalakult a Demokrata Zsidó Népközösség (DZSN). Programjáról a szervezet kolozsvári vezetői 1944. november első napjaiban nyilatkoztak. Elmondták: a román és a magyar demokratikus erőkkel együtt kívánják az új rendet megteremteni. Közölték, Kolozsváron a Papp (ma Párizs) utcai zsinagóga melletti Joint-helyiségben új beteggondozót, a közeli Péter-Pál vilálkban a hazatérőket fogadó bizottságot működtetnek. Leszögezték, hogy „egyéni bosszú nem vezérli a zsidóságot”, ám követelték, hogy „a kíméletlen zsidóellenes akciók irányítói részesüljenek méltó büntetésben”, a tulajdon- és a jogrendet állítsák vissza, a zsidóságot kártalanítsák, az iparban és a kereskedelemben történő elhelyezkedését az általános gazdasági program keretében oldják meg.

A DZSN 1945 márciusában határozottan követelte a deportáltak, „főleg az öregek, a betegek és a gyermekek” hazahozatalát, amiből újra kiderül, hogy a

haláltáborok realitásaival még akkor sem voltak tisztában. A Groza-kormány végül vonatot bocsátott a deportáltak hazaszállításán fáradozók rendelkezésre, amely 1945 március 25-től június végéig Nagyvárad és Krakkó, illetve Kolozsvár és Prága között közlekedett. A legtöbb deportált ebben az időszakban, illetve 1945 nyarán és őszén érkezett haza.

Annak dacára, hogy a hivatalos propaganda az ellenkezőt állította, a gazdasági és kereskedelmi nehézségek, az élelemhiány és az 1946-ban bekövetkezett nagy szárazság miatt az antiszemitizmus ismét megjelent, majd gyorsan és látványosan növekedett. 1946 tavaszán Kolozsváron és más erdélyi városokban olyan rémhírek terjengtek, miszerint a haláltáborokban gyermekeiket elvesztett zsidók magyar gyermekeket fogdosnak össze, és gyilkolnak meg. A vérvádat a zsidó sajtó határozottan elutasította, s az antiszemita fogantatás „fasiszta provokáció” megoldását „az együtt élő népek demokráciájának” megerősítésében látta.

Mivel a háború utáni években a romániai zsidóság egyharmada (s hangsúlyosan a moldvai, erdélyi és bukaresti zsidóság) rendkívül súlyos szegénységben élt, s anyagi támogatásra szorult, a Joint 1945–1948 között több tízmillió dollárt juttatott segély formájában Romániába. A segélyekből a zsidókon kívül más nemzetiségű rászorultak is részesültek. Ennek ellenére a Román Kommunista Párt 1949. február 18-án a Jointot kiutasította Romániából. Ez a döntés is jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy a következő években sok zsidó az alijázás mellett döntött.

A zsidóság hamarosan arra is rájött, hogy az új rendszer hagyományos foglalkozásainak (kisiparos, kiskereskedő, sza-

bad foglalkozásúak stb.) folytatását teszi lehetetlenné, s ennek nyomán a legális és az illegális kivándorlás jelentős méreteket öltött. 1947 végén, néhány héttel a király lemondása és elűzése előtt a román hatóságok 15 ezer zsidó alijázásához járultak hozzá, további 4000 zsidót különböző cionista szervezetek juttattak ki Izraelbe 1948 végén. Tízezrek menekültek azonban át a zöld határon Magyarországra, onnan pedig nyugati államokba.

1949 elején a cionista szervezeteket is betiltották, javaikat elkobozták, vezetőiket pedig bebörtönözték, ami a kivándorlási hajlamot tovább fokozta. A következő évtizedekben Erdélyt – és benne Kolozsvárt – a holokausztot túlélő zsidó közösség számos tagja hagyta el. Jelentős részük – a háború után született gyermekekkel együtt – Izraelben, mások Nyugat-Európában vagy az amerikai kontinensen kerestek és találtak új otthonra.

A 2002. évi népszámlálás szerint Kolozsváron 223 zsidó nemzetiségű személy élt. Az egykori közösség emlékét Kolozsváron ma már igen kevés személy és hely őrzi. Ezért is fontos Katz Márton fényképalbumának a felbukkanása.